

„ПЛАТОНОВА ФИЛОЗОФСКА МИТОЛОГИЈА:
СТУДИЈА О ПЛАТОНОВИМ МИТОВИМА”
ИРИНЕ ДЕРЕТИЋ¹

Ирина Деретић, *Платонова филозофска митологија: студија о Платоновим митовима*, Завод за уџбенике, Београд 2014

Октобра 2014. године, у издању реномираног Завода за уџбенике, појавила се најновија студија Ирине Деретић, под насловом *Платонова филозофска митологија: студија о Платоновим митовима*. Ова књига представља изузетно значајан допринос српској филозофској баштини, будући да је једна од ретких на нашем говорном подручју – а вероватно и једина – која систематично и темељно истражује Платонове митове и, колико простор то допушта, преиспитује њихов однос према традиционалној грчкој митологији. Док се Богољуб Шијаковић, иначе потписан уз Јована Аранђеловића као рецензент овог научног дела, на нешто општији начин бавио старогрчким појмовима мита, душе и логоса, Ирина Деретић храбро улази у анализу Платонових списа и започиње критичку полемику са Платоном, сагледавајући га и као митотумача, и као митотворца који даје нацрт једне *нове митологије*. Оно што Платонову филозофију чини тако атрактивном и готово безвременом јесте управо преплитање филозофских, књижевних и митопоетских, односно алегоријских мотива, којима његов опус обилује. У случајевима у којима рационални дискурс постаје недовољан да изрази суштину ствари, Платон, према томе, прибегава сликовитом, митопоетском, готово песничком изразу, те су његова дела нужно предмет истраживања не само филозофа већ и књижевних теоретичара и историчара књижевности.

Ирина Деретић успешно показује на који начин Платонов нацрт нове митологије и његово митотворство произлазе из критике традиционалног митолошког песништва, коју он спроводи у оквиру свог образовног програма изложеног у дијалогу *Држава*. Ауторка детаљно разматра у којој мери Платонове оригиналне митолошке творевине, иначе бројне и „расуте” широм различитих дијалога, одговарају његовим сопственим захтевима истине, кохерентности, тј. да ли и у којој мери Платонов митови превазилазе сопствена правила о начинима адекватног састављања прича о боговима, херојима, односно о постанку човека, света итд. Кључна одлика Платонових митова јесте управо то да, за разлику од оних традиционалних, експлицитно покрећу нека од фундаменталних филозофских па и научних питања, као што је питање о могућности слободног избора у предетерминисаном свету, или пак проблем

¹ Овај текст настао је у оквиру пројекта бр. 179064 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

постанка физичког света, и у оквиру њих се, у Платоновом случају, на јединствен и оригиналан начин преплићу филозофски, научни и митски (књижевни) дискурс.

Структура књиге одражава ауторкину систематизацију Платонових митова на *етиолошке*, који се баве пореклом космоса, човека и других емпиричких појава, затим на *еротске* и *психолошке*, у којим се испитује природа еротских осећања и структура људске душе, која према Платону обухвата више супротстављених мотивационих аспеката, међу којима је само онај разумски бесмртног карактера, те на *есхајолошке*, где се Платон бави судбином људске душе након смрти, што је значајан мотив заступљен у готово свим светским религијама. У посебном, завршном сегменту ове студије обрађен је Платонов филозофски мит – или алегорија – о пећини, која је због своје вишезначности и богатог метафоричког књижевног израза можда и најзанимљивији пример преклапања филозофског и књижевног дискурса.

Мит о пореклу човека и других „родова смртника” у дијалогу *Протијагора* јесте први од два етиолошка мита којима се бави Ирина Деретић. Овај мит настоји да одговори на нека од вечитих питања, као што су: „Ко смо ми?”, „Одакле потичемо?”. Према миту Платоновог Протагоре, човек се показује као вишедимензионално биће чије су се способности развијале постепено током времена, у четири етапе, с тим што, наглашава ауторка, тај процес никако не би требало тумачити у еволуционистичком кључу, већ пре као временско остваривање урођених, од Бога датих диспозиција. Идеја прогреса, према томе, доминира митом у *Протијагори*. За разлику од њега, мит о космичким циклусима и настанку човека у дијалогу *Државник* пружа сасвим обрнуту слику ствари. У овом дијалогу Платон нам приповеда о златној људској раси и тзв. златном Кроновом добу, које бива нарушено и смењено Зевсовим добом, у којем и данас живимо. Главни разлог тог пропадања, према Платону, јесте телесност космоса, која доводи до деструктивних тј. дегенеративних процеса. Други део мита у *Државнику*, у којем се описује Кронова владавина, представља једно од најнеобичнијих литерарно-филозофских места у Платоновим дијалозима, будући да приповеда о обрнутом току времена и људима који се рађају као старци, а умиру као бебе. Ауторка у фусноти даје интересантно поређење са филмом Дејвида Финчера из 2008. године (*The Curious Case of Benjamin Button*), који садржи готово идентичан мотив.

У поглављу о еротским митовима и структури психичког Ирина Деретић критички преиспитује мотив ероса у дијалогу *Гозба*, као и мит о души у дијалогу *Федар*. Дијалог *Гозба* сачињен је од неколико беседа о еросу које све садрже митске мотиве у мањој или већој мери, а ауторка највише пажње посвећује Аристофановом и Диотимином миту. Аристофанов мит о „две половине” јесте веома познат и утицајан изван филозофских кругова, а послужио је и Сигмунду Фројду као инспирација за

формулисање теорије о регресивној природи људског карактера, тј. тежњи ка повратку у претходно стање (што је у Аристофановом миту стање сједињености два пола у једном бићу). Диотиминова беседа пак редефинише ерос као жудњу за лепим и добрим и на тај начин се удаљава од традиционалне грчке митологије. Ерос, према томе, уопште није божанство већ тежња ка бесмртности, тежња ка трансцендентној идеји лепог. Мит у дијалогу *Федар* продубљује Платонову концепцију трипартитне душе, тј. душе која има више аспеката и у којој делује више супротстављених типова мотивације. Уместо рационално-аргументативног дискурса с каквим се сусрећемо у дијалогу *Држава*, Платон се овог пута служи митопоетским дискурсом путем којег су разум, нагони и срчаност представљени у виду крилате кочије којом управља кочијаш (разум), а вуку је црни коњ (нагони) и бели коњ (срчаност).

Есхатолошким митовима посвећен је велики део студије, јер и сами играју веома значајну улогу у Платоновим дијалозима. Пре свега, Ирина Деретић се бави митом о суђењу душама у дијалогу *Горџија*. Тематика овог мита је етичка, и он, како каже ауторка, представља метафизичко-етичку алегорију која нам приповеда о оном „другом свету”, али с главним циљем да нам пружи поуке о овоземаљском, нашем свету, у којем не бринемо довољно о својој души. Функција мита у контексту целине дијалога јесте, заправо, то да укаже на предности филозофско-педагошког настојања да се грађани учине бољим и моралнијим, у односу на она средства којима су се служили ретори и софисти. Мит о идеалној земљи у дијалогу *Федон* садржи пак низ природнонаучних елемената и у њему Платон описује „истинску земљу”, идеал који наш чулно опаљљиви свет подражава. Тамо, вели Платон, уместо ваздуха удише се етар – фина супстанција за коју се сматрало да испуњава међупланетарни простор – људи не болују ни од каквих болести, живе знатно дуже итд. Као контраст идеалној Земљи појављује се Тартар, подземни свет са својим широким и разгранатим речним системом и највећом реком Океаном. Тек након ових сликовитих описа идеалне земље и Тартара приповеда се о суђењу душама, међу којима оне најнеправедније бивају послате у Тартар, моралне обитавају на површини земље, а изузетне и најузвишеније шаљу се на „незамисливо лепо одредиште”, какво је идеална земља. Трећи мит обрађен у овом поглављу јесте Еров мит у закључној књизи дијалога *Држава*. Тврдећи да се смисао овог мита састоји у разумевању односа слободe, случаја, нужности и врлине, ауторка настоји покаже да је његова кључна порука да слобода избора на суштински начин одређује људску природу и наглашава да се њена интерпретација супротставља сваком фаталистичком и детерминистичком читању мита. Еров мит садржи и значајне природнонаучне компоненте, с обзиром на то да се у његовом другом делу помоћу одређених математичких термина описује космички поредак. Ту бисмо морали имати у виду да се космолошки

дијалог *Тимај* заправо надовезује на закључну, десету књигу *Државе*, у којој је саопштен Еров мит. Као новина у односу на традиционалне грчке митове, појављује се управо мотив *слободе избора*.

Напослетку, осврнимо се на чувени Платонов мит о пећини. Како Ирина Деретић запажа, иако је „мит” о пећини, строго говорећи, алегорична, с обзиром на то да не укључује приповести о боговима и херојима, или о постанку света, древних градова-држава и сл., он ипак својом нарративном структуром, радњом, заплетом и евентуалним расплетом показује неке од битних карактеристика мита. Реч је, према томе, о посве оригиналном *филозофском мит*у, који је остварио изузетно велики утицај на потоњу филозофску мисао, од антике па до данашњих дана. Мит о пећини заправо је последња од три „слике” или аналогије: прва је она о Сунцу, где се Платонова идеја Добра пореди са Сунцем, а друга представља аналогију са подељеном линијом путем које се разграничавају виша и нижа подручја стварности, односно знања. Алегоричност Платоновог израза отвара могућност за неколико праваца интерпретације и ауторка их разматра укупно четири, при чему наглашава да они нису инкомпатибилни, већ да се међусобно употпуњују. Зашто је Платон усвојио мотив пећине као метафору за људско постојање – што је замислио коју такође срећемо и код, рецимо, Емпедокла? На који начин нас спознаја идеје Добра, као моралног и онтолошког начела стварности, може избавити из Платонове пећине? Иако потпуне одговоре на ова питања може дати само Платон, Ирина Деретић нам даје путоказ за тумачење мита о пећини разматрајући га у теоријско-сазнајном и онтолошком контексту, затим пајдетичком тј. образовном, психолошком, и на крају – политичком, који је можда и најближи савременим, популарним правцима интерпретације. Пећина, у којој је све лажно, артифицијелно и намештено, и у којој су већ подељене све улоге, као да је метафора медијске и политичке манипулације од које све више и више пати наше глобализовано друштво. А лек је, према Платону, у непрекидној борби за спознају истине и најдубљих метафизичких, односно природно-филозофских принципа стварности.

Студија *Платонова филозофска митологија* Ирине Деретић написана је пажљиво и аргументовано и утемељена је на изворима обимне примарне и секундарне литературе. Поред излагања већ етаблираних тумачења Платона, ауторка на уверљив начин износи и брани своја оригинална интерпретативна становишта. Синтетички карактер ове студије, која на подробен и систематичан начин сагледава филозофске и књижевност-митопоетске аспекте Платонове мисли, чини је подједнако атрактивном како за филозофску, тако и за научну, књижевну, па и најширу читалачку публику.

Александар КАНДИЋ